



## טרנסילוניה הדרומית

כינוי לחלק של טרנסילוניה שבעקבות חוזה וינה השני (30 באוגוסט 1940) נשאר בתחומי רומניה, בעוד שחלקו האחר, טרנסילוניה הצפונית, נמסר להונגריה; בסתיו 1944 שוחררה גם טרנסילוניה הצפונית בידי הצבא הרומני, בסיוע הצבא האדום, ובאוגוסט 1945 הוחזרה לרומניה. במיפקד ב-1930 נמנו בכול טרנסילוניה 192,833 יהודים. רוב יהודי טרנסילוניה היו בשטח שנמסר באוגוסט 1940 להונגריה. לפי המיפקד ב-1941 התגוררו בט' הדר' 40,937 יהודים. גורלה של יהדות טרנסילוניה הצפונית היה כגורל יהדות הונגריה, ורובה שולחה למחנות ההשמדה.

גורל היהודים בט' הדר' היה בכללו דומה לגורל יהודי רומניה, אף שאפשר להבחין בהבדלים הנובעים בחלקם מהשנאה שרחש השלטון המרכזי ליהודים תושבי האיזור, שהיו ברובם דוברי הונגרית, ומצד שני מן הגישה האנושית יותר של השלטונות המקומיים כלפי היהודים. בחודשים הראשונים לשלטון הממשלה ה'לאומית-הלגיטורית' (ספטמבר-דצמבר 1940) נפגעה יהדות ט' הדר' מהטרור של השלטונות המקומיים, רובם אנשי 'משמר הברזל' וממסע שוד של רכוש היהודים, שהתבטא בתפיסת בתי-עסק ובתי-מלאכה בכוח, מכירות כפויות וסילוק יהודים מדירות ומבתים. מאות יהודים עונו באכזריות כדי שיסכימו 'למכור' את רכושם לאנשי 'המשמר', ועוד.

אחרי הפלת משטר הלגיטורים הופעלו החוקים שהתייחסו לעבודת כפייה בחומרה רבה יותר בט' הדר', ואלפי יהודים נשלחו לעבוד במסילת הברזל בוז'קוז'וקנה (Boj-Cojocna) ובמסילה שבסביבות בראד (Brad), וכן בעבודות ציבור שונות. רוב הגברים לא נשלחו מחוץ לט' הדר', והדבר איפשר להשיג הקלות בתנאי החיים בפלוגות לעבודת כפייה. גם מספר היהודים שנשלחו לפלוגות עבודה בטרנסניסטריה, ומספרם של המגורשים הפוליטיים לטרנסניסטריה היה קטן, יחסית. בקיץ 1941, אחרי תחילת המלחמה נגד ברית-המועצות, הופעלה גם בט' הדר' הפקודה של יון אנטונסקו לגרש יהודים מכפרים ומעיירות. הגירוש הוצא לפועל בט' הדר' בידי השלטונות בלי תוכנית וסדר, והסב סבל רב ליהודים. במהלך הגירוש התברר כי הערים טורדה (Turda), אלבה-יוליה (Alba-Iulia) ודווה (Deva), וכן מרכזים אחרים אינם מתאימים לקליטת יהודי המחוז. בסוף 1941 ובתחילת 1942 הקימו אפוא השלטונות מעין גטאות משניים, ושוב פיזרו את היהודים שכבר רוכזו בעיירות. ברוב המקרים סולקו גם יהודי העיירות מדירותיהם והיו מקרים שבהם רוכזו יהודי המחוזות השונים בכפרים ולא בעיר הראשית. הגירוש גרם התרוששות מיידית של היהודים, הפיכתם לנזקקי סעד. שכניהם הרומניים, ההונגריים והגרמנים שדדו את רכושם.

בקיץ 1942 ריחפה על יהודי ט' הדר' סכנת גירוש. תוכנית ההשמדה של הגרמנים שהכין היועץ לעניינים יהודים בצירות גרמניה גוסטב ריכטר, קבעה שמסיבות טכניות יהיו יהודי ט'



הדר' ראשוני המגורשים למחנות ההשמדה בפולין. תוכנית הרומנים, שהכין 'הממונה על פתרון בעיית היהודים' רדו לקה, קבעה גם היא שהגירוש יקיף מיד את כול ט' הדר'. ראשי היהודים באיזור נחלצו מיד לסיכול המזימה. הפעיל ביותר היה היהודי המומר פרנץ נוימן מן העיר ארד (Arad). נוימן הפעיל את קשריו הטובים עם המנהיג הרומני יליד ט' וראש האופוזיציה יוליו מניו ושיכנעו להגיש מחאה לשליט אנטונסקו. נוימן גם שילם 400 מיליון ליי שוחד למען החימוש, כדי לזכות ברצונה הטוב של וטוריה גוגה, אלמנתו של המנהיג האנטישמי אוקטוין גוגה, ששלטה על המשרד לחימוש והיתה לה השפעה רבה על יון אנטונסקו. ראשי יהודי ט' הדר' ד"ר שמואל ליגטי, אישטוואן אנטאל ואחרים באו לבוקרשט וגייסו את ד"ר וילהלם פילדרמן לסיכול התוכנית, והסדירו לרב הראשי אלכסנדר שפרן פגישה באותו עניין עם ההגמון ניקוליה באלאן.

הפעולות הללו של המנהיגות המקומית תרמו לסיכול תוכנית הגירוש. באמצע 1943 חלה הקלת-מה במצבם של יהודי ט' הדר'. בעיות הדיור היו פחות חמורות ורוב היהודים שוכנו בעזרתן של הקהילות המקומיות בבניינים עזובים, בחצרות של בתי-חרושת ובדירותיהם של היהודים שלא גורשו. הנהלות הקהילות, ראשי התנועה הציונית הבלתי-חוקית וקרנות העזרה שהוקמו בבוקרשט, הצליחו להקל את המצוקה. יהודי ט' הדר' גם הגישו את העזרה העיקרית לאחיהם מטרנסילוניה הצפונית ומהונגריה שנמלטו לרומניה כאשר החל ריכוז היהודים לקראת הגירוש למחנות ההשמדה. דרך שבע נקודות מעבר חשאיות הועברו אלפי יהודים נמלטים למקומות מיבטחים, צויידו בתעודות מזוייפות ובאמצעים שהבטיחו את קיומם. לרוב גילו השלטונות הרומניים רצון טוב והקלו על הבורחים, דבר שהציל את חייהם.

בראשית חודש ספטמבר 1944, מיד אחרי כניעת רומניה לצבא האדום בסוף אוגוסט, חצה הצבא ההונגרי את הגבול והשתלט על רצועה לאורך הגבול הצפוני של ט' הדר'. רוב היהודים נמלטו משם. ההונגרים רצחו בלי רחם את 126 יהודי הכפרים סארמש (Sarmas) וסארמשל (Sarmasel) וכן רצחו יהודים בלודוש (Ludus) ובארד.

שלטונות הצבא ההונגרי ציוו על היהודים לשאת טלאי צהוב וערכו הכנות להפעלת חוקי הגזע שנהגו בהונגריה. בתקופת הכיבוש הקצרה שארכה כמה שבועות היו מעצרים, רציחות ופסקי-דין מוות מעשים של יום יום.

בספטמבר שוחרר האיזור ובסוף אוקטובר חזר הצבא הרומני לרוב שטחה של טרנסילוניה הצפונית ומצא אותה ריקה מיהודים.

השלטון הרומני, שנחשב לאנטישמי, הציל את יהודי ט' הדר' מהשמדה, בעוד שהונגריה, שיהודי ט' הדר' הזדהו עם תרבותה ומורשתה, גרמה את השמדת הקיבוץ היהודי הגדול באיזור.